

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЛЯШЕВСЬКА ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

УДК 347.426.6

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОСОБОЮ У РАЗІ
ЗДІЙСНЕННЯ НЕЮ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право; цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, доцент **Коструба Анатолій Володимирович**, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, професор кафедри цивільного права Юридичного інституту;

– кандидат юридичних наук, професор **Кройтор Володимир Андрійович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри цивільного права та процесу.

Захист відбудеться «13» грудня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «11» листопада 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прийняття Цивільного кодексу України 2003 року (далі – ЦК України) ознаменувало новий етап правового регулювання майнових відносин. У ЦК України знайшли закріплення як усталені цивільно-правові конструкції, так і положення, що започатковували нові для приватно-правової сфери схеми побудови суб'єктивних прав й законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Не оминув законодавець увагою і питання самозахисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, якому присвятив одразу декілька норм ЦК України.

Надання самозахисту нормативної визначеності, безумовно, стало позитивним кроком у подальшому вдосконаленні правового регулювання відносин у сфері забезпечення неюрисдикційного захисту суб'єктивних цивільних прав. Тим не менше, цього виявилось явно недостатньо для належного правового регулювання досліджуваних суспільних відносин. Цілий ряд правових питань залишилися без відповіді й потребують нагального вирішення. Зокрема, положення ЦК України не дають змогу визначити коло способів самозахисту, які можуть бути використані учасниками правовідносин і чи обмежуються вони необхідною обороною та діями в стані крайньої необхідності. Також чітко не окреслені межі їх використання, а також порядок визначення розміру шкоди, що підлягає відшкодуванню і порядок її відшкодування, що обумовлює актуальність і необхідність наукового аналізу поставленої проблематики.

Науково-теоретичну базу дослідження самозахисту цивільних прав, а також підстав, умов та порядку відшкодування шкоди, завданої використанням відповідних способів, складають праці вітчизняних і зарубіжних вчених юристів, а саме: М. М. Агаркова, С. С. Алексеєва, О. І. Антонюк, О. В. Бігняк, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, М. І. Брагінського, І. В. Венедіктової, В. В. Вітрианського, О. А. Волкова, М. Р. Габріадзе, Б. М. Гонгало, К. О. Гориславського, А. М. Горяїнова, В. П. Грибанова, М. К. Галянтича, Р. В. Гринько, С. Д. Гринько, О. В. Дзери, М. В. Домашенко, В. А. Другової, І. В. Жилінкової, Р. Я. Заяця, О. С. Іоффе, О. А. Іваненко, І. С. Канзафарової, Т. С. Ківалової, М. Л. Комісарова, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, Н. С. Кузнецової, О. А. Кузнецова, О. Є. Кухарева, Д. Д. Луспеника, Р. А. Майданика, Г. К. Матвеева, Д. В. Микшіса, Є. О. Мічуріна, І. М. Осолінкера, О. О. Отраднової, О. Г. Очиченко, С. П. Параниці, Т. М. Підлубної, В. Д. Примака, З. В. Ромовської, С. В. Сарбаша, С. Г. Свєрдлика, Е. Л. Страунінга, Р. М. Сидельникова,

О. Е. Сімсон, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатеевої, Р. О. Стефанчука, Л. Л. Стецюка, Є. О. Харитонова, О. В. Церковної, Ю. І. Чалого, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, О. С. Яворської, В. Л. Яроцького, Г. М. Ярошевської та ін.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Проблематика дисертації узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Виходячи із сучасного стану наукового дослідження проблеми, *мета* роботи полягає у визначенні правового механізму відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту, а також обставин, що виключають відповідальність за перевищення меж їх використання, з метою формування науково обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню вітчизняного законодавства у цій сфері. Досягнення мети зумовило постановку таких основних завдань:

- проаналізувати унормований чинним цивільним законодавством України механізм відшкодування шкоди, завданої у ході самозахисту;
- визначити підстави та умови відшкодування шкоди, завданої у ході здійснення самозахисту;
- окреслити умови правомірності самозахисту, а також наслідки їх недотримання учасниками цивільних правовідносин;
- з'ясувати особливості відшкодування шкоди, завданої у ході використання окремих способів самозахисту;
- встановити обставини, що виключають відповідальність за шкоду, завдану перевищенням меж самозахисту.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із заподіянням шкоди використанням способів самозахисту суб'єктивних прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Предметом дослідження є правовий механізм відшкодування шкоди, завданої особи у разі здійснення нею права на самозахист.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є діалектичний метод та інші методи і прийоми наукового пізнання. Методи аналізу та синтезу використано для визначення правової природи самозахисту цивільних прав і законних інтересів (підрозділ 1.1), підстав та умов відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту (підрозділ 1.3), аналізу умов правомірності самозахисту

(підрозділ 1.4) й способів самозахисту цивільних прав і захисних інтересів (розділ 2). За допомогою структурно-функціонального методу, методів класифікації та групування визначено ознаки самозахисту (підрозділ 1.1), способи самозахисту (підрозділ 1.2) та умови його правомірності (підрозділ 1.4), систему обставин, що виключають відповідальність за заподіяння шкоди перевищенням меж самозахисту (підрозділ 2.5). Герменевтичний метод використано для тлумачення положень ЦК України, зокрема тих, що стосуються умов правомірності самозахисту (підрозділ 1.4), відшкодування шкоди, заподіяної діями у стані крайньої необхідності (підрозділ 2.1), порядку використання права притримання (підрозділ 2.2), обставин, що виключають відповідальність за шкоду, заподіяну способами самозахисту (підрозділ 2.5) тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це одна з перших в Україні наукових робіт, в якій комплексно досліджено підстави, умови та механізм відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту, а також обставини, що виключають відповідальність за перевищення меж їх використання. У ході наукового дослідження отримано такі основні наукові результати:

уперше:

– встановлено, що в базовій юридичній конструкції відшкодування шкоди, завданої у ході використання способів самозахисту, втілюються як модельні схеми зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями, так і модельні схеми зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої правомірними діями;

– доведено, що модельна схема відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями, застосовується за умови перевищення меж самозахисту при здійсненні необхідної оборони, дій в стані крайньої необхідності (якщо такий стан виник внаслідок винних дій учасника правовідносин), а також при реалізації права притримання й односторонньої відмови від зобов'язання. Ця схема характеризується обов'язковим врахуванням протиправності дій особи, що заподіяла шкоду в ході здійснення нею права на самозахист, у вигляді перевищення його меж.

– визначено, що модельна схема зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої правомірними діями, не передбачає врахування протиправності дій особи, що завдала шкоду потерпілому, і відображається в покладенні обов'язку відшкодування на таку особу імперативними нормами чинного цивільного законодавства України. Обґрунтовано, що у сфері правовідносин з використання права на самозахист така схема може використовуватися лише в поєднанні з

модельною схемою відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями, і лише стосовно заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності за умови, що такий стан виник внаслідок подій, що не залежать від волі учасників правовідносин;

удосконалено:

– положення щодо характеру самозахисту цивільних прав і законних інтересів учасників майнових правовідносин. Наведено додаткові аргументи на користь того, що самозахист може здійснюватися не лише фактичними діями, що складають необхідну оборону і діями в стані крайньої необхідності, а й іншими юридично вагомими діями. Визначено, що різниця між юрисдикційним і неюрисдикційним захистом полягає не тільки в суб'єкті його здійснення, а й у формі примусу, яку можуть використати учасники цивільних правовідносин для самозахисту свого цивільного права та права іншої особи від правопорушень та протиправних посягань;

– визначення самозахисту у цивільних правовідносинах, який запропоновано розглядати як дії фактичного та/або юридичного характеру, що вчиняються з метою протидії наявному правопорушенню чи недопущення його вчинення у майбутньому, його припинення та/або ліквідації його наслідків, власними зусиллями управненої на його здійснення особи стосовно належного їй суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу (у відносних або абсолютних правовідносинах) або суб'єктивних цивільних прав чи законних інтересів інших учасників цивільних правовідносин (у відносних правовідносинах), що мають визначені межі здійснення, за порушення яких особа, яка їх вчинила, несе цивільно-правову відповідальність, зокрема, у формі відшкодування завданої такими діями шкоди;

– цивілістичні підходи щодо правових наслідків заподіяння шкоди внаслідок застосування в межах здійснення самозахисту охоронних засобів автоматичного ураження. Наведено додаткові аргументи на користь того, що як і при необхідній обороні, межі використання охоронних засобів автоматичного ураження, що завдають шкоди правопорушнику, визначаються відповідно до загальних засад самозахисту, за якими шкода, що відвертається, повинна бути більшою за заподіювану;

набуло подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо того, що у випадку перевищення меж самозахисту при використанні права притримання боржник має право на відшкодування різниці між завданою ним кредиторів шкодою і ціною продажу належного йому на праві власності предмету притримання, якщо

така ціна перевищує розмір завданої шкоди, а також втрачену вигоду, понесену боржником за проміжок часу між фактичним зверненням стягнення на предмет притримання і до моменту, коли мали виникнути підстави для правомірного (за умови, що не має місця перевищення меж самозахисту) звернення стягнення на такий предмет;

– положення щодо розмежування належності самозахисту як умови можливості його застосування і допустимості самозахисту як умови його правомірності. Визначено, що належність застосування самозахисту характеризує його потенційну здатність в конкретній ситуації усунути загрозу вчинення правопорушення, припинити правопорушення або ліквідувати його наслідки. Допустимість самозахисту характеризує саму можливість використання самозахисту в конкретних охоронних правовідносинах, тобто його відповідність умовам договору та положенням актів чинного цивільного законодавства України;

– висновки щодо того, що треті особи можуть завдати шкоди при використанні способів самозахисту прав й законних інтересів суб'єктів цивільного права, що складають зміст абсолютних правовідносин, у зв'язку з чим нормативно визначеними способами самозахисту, які вони можуть використати, є перш за все необхідна оборона і дії в стані крайньої необхідності. У відносних правовідносинах у ході застосування таких способів самозахисту як притримання і відмова від зобов'язання в односторонньому порядку шкода може бути завдана та підлягає відшкодуванню, як правило, особисто особою, чії суб'єктивні права та законні інтереси порушуються.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації у наступних сферах. У *правотворчій діяльності* – для удосконалення положень чинного законодавства України, що регламентують відносини у сфері відшкодування шкоди, завданої при використанні учасниками цивільних правовідносин способів самозахисту їх суб'єктивних прав і законних інтересів, зокрема статей 594, 1169, 1171 ЦК України. У *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень проблем, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої використанням способів неюрисдикційного захисту; у *правозастосовчій діяльності* – шляхом їх застосування судами при розгляді відповідних категорій справ, адвокатами та іншими суб'єктами під час здійснення професійної діяльності; у *навчальному процесі* – висновки та пропозиції дисертації можуть бути використані під час викладення дисципліни «Цивільне право України», при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів

юридичної освіти.

Апробація результатів дисертації. Одержані в ході дослідження висновки, узагальнення та пропозиції обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та оприлюднювалися на міжнародних науково-практичних конференціях «Проблеми цивільного права і процесу» (м. Харків, 07 червня 2014 року), «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 24 – 25 жовтня 2014 року), «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (м. Дніпропетровськ, 21 – 22 серпня 2015 року).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження було опубліковано п'ять наукових статей у наукових фахових виданнях, одну статтю в науковому зарубіжному виданні та тези п'яти доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Відповідно до мети, завдань та предмета дослідження дисертація складається зі вступу, двох розділів, які мають по п'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з яких основного тексту – 192 сторінки. Список використаних джерел становить 193 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами і темами, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання та методологічну основу. Відповідно до результатів дослідження сформульовано основні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне і практичне значення одержаних результатів, надано інформацію щодо апробації результатів дослідження, а також зазначено публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальні положення про самозахист цивільних прав і відшкодування шкоди, завданої особою у разі його здійснення» присвячений дослідженню правової природи самозахисту цивільних прав, визначенню способів самозахисту, підстав та умов відшкодування шкоди, завданих реалізацією права на самозахист й форм взаємодії самозахисту зі способами юрисдикційного захисту в цивільних правовідносинах.

У підрозділі 1.1 *«Правова природа самозахисту цивільних прав як засобу протидії цивільним правопорушенням, пов'язаного з ризиками*

завдання шкоди» встановлюється, що основною відмінністю між неюрисдикційним і юрисдикційним захистом є суб'єкт його здійснення і як наслідок спосіб реалізації. Неюрисдикційний захист здійснюється учасником правовідносин самостійно, власними зусиллями шляхом застосування до порушника приватноправового примусу. Юрисдикційний захист здійснюється суб'єктом владних повноважень і проявляється у формі застосування до порушника державного примусу.

У роботі встановлюється, що самозахисту як формі неюрисдикційного захисту притаманні такі ознаки: 1) наявність протиправної поведінки або реальної загрози її вчинення як підстави застосування; 2) в якості об'єкта самозахисту можуть виступати суб'єктивні права та законні інтереси учасників правовідносин; 3) самозахистом є усвідомлювана протидія порушенню або реальній загрозі його вчинення; 4) самозахист може здійснюватися як юридичними, так і фактичними діями; 5) самозахистом є протидія, що здійснюється учасником правовідносин самостійно, власними зусиллями або за допомогою інших учасників правовідносин, що не є органами державної влади або місцевого самоврядування; 6) в абсолютних правовідносинах самозахист може використовуватися як для захисту власних прав та законних інтересів, так і для захисту прав і законних інтересів інших учасників правовідносин, а у відносних правовідносинах – лише для захисту своїх прав і законних інтересів; 7) самозахист повинен бути належним, тобто бути здатним не допустити вчинення правопорушення, здійснити його припинення або відновлення порушених прав; 8) використання самозахисту може бути оскаржене в юрисдикційному порядку.

У підрозділі 1.2 *«Способи самозахисту цивільних прав в механізмах припинення правопорушень й відновлення майнової сфери учасника правовідносин»* обґрунтовується, що способом самозахисту є безпосереднє діяння, яким вчиняється протидія порушенню прав й законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Систему способів самозахисту складають способи впливу на правопорушника в абсолютних і відносних правовідносинах. До першої групи відносяться необхідна оборона і дії у стані крайньої необхідності, а до другої – одностороння відмова від зобов'язання, притримання й засоби претензійного характеру, пов'язані з приватноправовим примусом (претензії, листи, повідомлення тощо).

Обґрунтовується, що захист, будь він юрисдикційним або неюрисдикційним, пов'язується з впливом і примусовістю, що здатні попередити порушення при реальній його загрозі, припинити його

вчинення або поновити порушені права. В цій частині такі способи забезпечення зобов'язань як неустойка, порука, гарантія, завдаток і застава не можуть вважатися способами самозахисту. По-перше, вони не є безпосередніми способами впливу на учасника правовідносин, а позначають лише механізми відновлення майнової сфери потерпілої особи. По-друге, реалізація відповідних механізмів пов'язується із застосуванням інших способів примусу, зокрема претензійних, оскільки самостійно вони не можуть характеризуватися примусовістю. По-третє, їх реалізація безпосередньо залежить від волі інших учасників правовідносин, а не особи, чиї інтереси порушені у зв'язку з чим жодна мета захисту не може бути досягнена діями потерпілої особи.

В межах підрозділу 1.3 «Відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту, і її місце в механізмі цивільно-правової відповідальності» встановлюється, що у сфері відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту, можуть бути використані дві моделі правовідносин як наслідків її завдання: 1) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої правопорушенням; 2) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої правомірною дією. В основу першого правовідношення покладено цивільне правопорушення як підставу відшкодування шкоди у зв'язку з чим за таким підходом обов'язок з відшкодування виникає у суб'єкта самозахисту лише в тому разі, коли його дії перевищують встановлені межі самозахисту і набувають елементу неправомірності. Другий підхід є способом правового регулювання правовідносин з відшкодування шкоди за яким відповідний обов'язок, в силу прямої вказівки закону і у визначених обсягах, може бути покладений на учасника правовідносин, який завдав шкоду іншій особі правомірними діями.

Обгрунтовується, що конструкція правовідношення з відшкодування шкоди, неправомірно завданої використанням способів самозахисту, має свої особливості, що пов'язано з перебуванням заподіяння такої шкоди в причинно-наслідковому зв'язку з правопорушенням, що послугувало підставою протидії. В такому випадку діяння, що становить самозахист, умовно поділяється на два елементи – правомірний і неправомірний. Правомірним самозахист є до моменту його виходу за встановлені межі після чого відповідне діяння у частині перевищення стає неправомірним. Саме тому в частині відшкодування шкоди, завданої використанням самозахисту, який не відповідає вимогам правомірності, діє принцип неповного відшкодування або повного відшкодування в частині протиправного елементу.

У підрозділі 1.4 «Підстави і умови відшкодування шкоди, завданої

особою при використанні способів самозахисту з порушенням умов їх правомірності» обґрунтовується, що підставою для відшкодування шкоди в межах правовідносин з її спричинення протиправними діями, зокрема є перевищення меж самозахисту. Протиправність самозахисту, в такому разі, конкретизується порушенням хоча б однієї з таких умов: 1) допустимість способів самозахисту, яка визначає, що окремий спосіб протидії, будучи здатним усунути загрозу порушення, припинити його або ліквідувати наслідки, не заборонений до використання в конкретному випадку положеннями законодавства або умовами договору; 2) співрозмірність самозахисту правопорушенню, що включає співрозмірність способу самозахисту характеру протиправного діяння й співрозмірність наслідків використання способів самозахисту наслідкам (можливим наслідкам) правопорушення. Обрані суб'єктом самозахисту способи протидії за своїми властивостями повинні відповідати характеру протиправної дії і наслідкам, до яких такі дії можуть привести; 3) можливість неявного перевищення умов співрозмірності. При використанні моделі відшкодування шкоди, завданій правопорушенням, неявне перевищення меж самозахисту не вважається протиправним.

Підрозділ 1.5 «Співвідношення способів юрисдикційного і неюрисдикційного захисту в правовідносинах із завдання і відшкодування шкоди» присвячено дослідженню порядку взаємодії юрисдикційних і неюрисдикційних способів захисту цивільних прав і законних інтересів учасників правовідносин.

Обґрунтовується, що умовно можна виділити три форми взаємодії юрисдикційних і неюрисдикційних способів захисту: взаємодоповнення, конкуренція і конфлікт. Взаємодоповнення характеризується використанням однією особою декількох способів юрисдикційного або неюрисдикційного захисту, що не вступають в протиріччя між собою, а саме: використання декількох неюрисдикційних способів (множинність способів самозахисту), декількох юрисдикційних способів (множинність способів юрисдикційного захисту) або неюрисдикційних і юрисдикційних способів одночасно (універсальна множинність).

Конкуренцією є використання неюрисдикційних способів захисту проти юрисдикційних, що не виключає їх законності, а конфліктом – використання способів захисту, які вступають між собою в протиріччя, оскільки використовуються такими суб'єктами один проти одного при протиправності одного способу або всіх з них (зовнішній конфлікт) або використання однією особою декількох способів захисту, що вступають в протиріччя між собою у зв'язку з чим порушуються права інших учасників цивільного обороту або завідомо марно використовується

примусовий апарат держави.

Обґрунтовується, що зарахування зустрічних однорідних вимог може бути використане для припинення зобов'язань із заподіяння шкоди перевищенням меж самозахисту у зв'язку з чим є обставиною, що на договірній основі звільняє відповідних суб'єктів від обов'язку відшкодування.

Розділ 2 «Механізм відшкодування шкоди, завданої окремими способами самозахисту. Обставини, що виключають відповідальність за її завдання» присвячено розгляду особливостей використання окремих способів самозахисту, умов і порядку відшкодування шкоди, що ними заподіюється, а також дослідженню обставин, що виключають відповідальність за заподіяння такої шкоди.

У підрозділі 2.1 «Підстави й особливості відшкодування шкоди, завданої необхідною обороною й діями в стані крайньої необхідності» встановлюється, що в основу моделі відшкодування шкоди, завданої необхідною обороною, покладено відповідальність за правопорушення у зв'язку з чим обов'язок з її відшкодування виникає у випадку, коли необхідна оборона виходить за визначені положеннями законодавства межі самозахисту і підлягає відшкодуванню лише в частині перевищення таких меж.

Обґрунтовується, що у сфері правовідносин зі спричинення шкоди діями в стані крайньої необхідності для вирішення питання порядку її відшкодування можна використовувати конструкцію правовідношення із заподіяння шкоди неправомірною дією, а також поєднання такої конструкції з конструкцією відшкодування шкоди, що завдається дією правомірною. Це залежить від того, що виступає причиною виникнення стану крайньої необхідності. Якщо в якості такої обставини виникає неправомірна дія іншої особи, то в такому разі саме ця особа повинна нести обов'язок з відшкодування шкоди, що була спричинена внаслідок виникнення такого стану. На заподіювача шкоди обов'язок з відшкодування може бути покладений лише в частині перевищення меж самозахисту. Однак в тому разі, коли стан крайньої необхідності виникає внаслідок різного роду природних явищ, тобто юридичних фактів – подій, в таких правовідносинах має застосовуватися конструкція правовідношення із заподіяння шкоди правомірними діями, якщо відповідними діями не було перевищено межі самозахисту, або конструкція такого правовідношення в поєднанні з відшкодуванням шкоди, завданої правопорушенням, якщо межі самозахисту були перевищені. Шкода, заподіяна в межах самозахисту, має відшкодуватися всіма учасниками відповідних правовідносин, а в

частині перевищення – заподіювачем.

У підрозділі 2.2 «Підстави й особливості відшкодування шкоди, завданої реалізацією права притримання» встановлюється, що право притримання є універсальним способом неюрисдикційного захисту оскільки може забезпечувати захист прав як у договірних, так і позадоговірних відносинах. Сама конструкція деліктного зобов'язання, яке виникає внаслідок правопорушення, зокрема такого, що вчиняється фактичними діями, надає можливість використовувати в якості самозахисту право притримання. При договірному порушенні притримання використовується протягом часу його існування, що проявляється в непогашенні завданої порушенням зобов'язання шкоди. Водночас, при використанні притримання як протидії деліктному порушенню, забезпечується виконання боржником обов'язку з відшкодування шкоди.

В процесі дослідження обґрунтовується, що межею використання права притримання є звернення стягнення на відповідну річ. Право на звернення стягнення має виникати тоді, коли розмір завданої кредитором (потерпілому) шкоди досягає 85% від вартості предмету притримання. Недотримання цієї вимоги є перевищенням меж самозахисту, яке спричиняє наслідок у формі виникнення у кредитора обов'язку з відшкодування боржнику різниці вартості між стартовою ціною предмета притримання і ціною фактичного продажу (при позитивному значенні), а також повного розміру шкоди, заподіяної боржнику за час між зверненням стягнення і до моменту, коли мали виникнути підстави для правомірного (без перевищення меж самозахисту) звернення стягнення на предмет притримання.

У підрозділі 2.3 «Підстави й особливості відшкодування шкоди, завданої односторонньою відмовою від зобов'язання»

Суб'єктний склад правовідносин в яких використовується одностороння відмова від зобов'язання обумовлює необхідність використання в них моделі відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, оскільки такі правовідносини мають відносний характер і самозахист застосовується в якості протидії правопорушенню. У зв'язку з цим, співрозмірність самозахисту правопорушенню визначається шкодою, що завдається відмовою від зобов'язання і тією, що відвертається її вчиненням. Однак, при використанні відмови від зобов'язання в односторонньому порядку як способу неюрисдикційного захисту обов'язковому відшкодуванню боржнику підлягають необхідні (або обумовлені договором) витрати, здійснені ним в зобов'язанні, якщо інше не передбачено договором, незалежно від правомірності або

неправомірності використання самозахисту. При цьому, якщо відмова використана безпідставно (за відсутності порушення зобов'язання контрагентом), то в такому разі відшкодуванню підлягає повний обсяг шкоди (у тому числі втрачена вигода та інші фактичні збитки), яку було завдано боржнику безпідставним використанням відповідного способу. Якщо ж одностороння відмова від зобов'язання використовується в ситуації, коли розмір шкоди, яка відвертається кредитором, є явно меншою за шкоду, що завдається боржнику відмовою від зобов'язання (перевищення меж самозахисту), кредитор (особа, яка відмовляється від зобов'язання) зобов'язаний відшкодувати боржнику різницю між відповідними значеннями. Однак це, водночас, не виключає обов'язку боржника сплатити штрафні санкції на користь кредитора, якщо це передбачено договором або законом.

У підрозділі 2.4 «Підстави й особливості відшкодування шкоди, завданої використанням охоронних засобів» автор досліджує особливості підстав і порядку відшкодування шкоди, що завдається пристроями автоматичного ураження.

Встановлюється, що цивільні права і законні інтереси учасників цивільного обороту можуть забезпечуватися (охоронятися) власними діями таких учасників без звернення до юрисдикційних органів шляхом влаштування охоронних пристроїв, приладів, різного обладнання (уражуючі, запираючі, сигналізаційні та змішаного типу засоби) або шляхом використання охоронних послуг невідомчих структур, що в цілому об'єднується поняттям «самоохорона».

У випадку, якщо шкода завдається як реакція на правомірні дії учасників цивільного обороту, то відповідні дії кваліфікуються як звичайний цивільно-правовий делікт, а завдана шкода підлягає відшкодуванню у повному розмірі особою, яка її завдала. У тому ж випадку, коли мало місце протиправне діяння, то межі правомірності протидії визначаються аналогічно самозахисту. В такому разі застосування охоронних засобів визнається самозахистом, а межі їх застосування визначаються із загальних умов правомірності самозахисту.

Водночас, сам факт влаштування засобів самоохорони може бути підставою виникнення позадоговірних зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю або майну учасника правовідносин на підставі положень глави 81 ЦК України, якщо такі засоби створюють загрозу заподіяння шкоди особам, які не вчиняють протиправних посягань. Наслідком розвитку відповідних зобов'язань може бути заборона в юрисдикційному порядку використовувати відповідні засоби охорони.

У підрозділі 2.5 «Обставини, що виключають відповідальність

особи за завдання шкоди при здійсненні самозахисту цивільних прав» встановлюється, що підстави, які виключають цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну перевищенням меж самозахисту, а також юридичні механізми їх впливу на правовідносини обумовлюються самим характером таких правовідносин і залежить від того, чи наступає відповідальність з винного начала або для її настання вина не є обов'язковою умовою. У зв'язку з цим, відповідальність за перевищенням меж необхідної оборони, дій в стані крайньої необхідності, притримання та відмови від зобов'язання в односторонньому порядку виключається випадком та непереборною силою, які виключають вину з перевищення меж самозахисту.

У випадку, якщо самозахист здійснювався з використанням джерел підвищеної небезпеки, перевищення меж самозахисту виключає цивільно-правову відповідальності за умови, що таке перевищення є наслідком непереборної сили або у випадку, якщо потерпілий переслідував умисел заподіяння собі шкоди таким джерелом. При цьому в якості підстави застосування самозахисту можуть застосовуватися як провокації (імітація правопорушення), так і його реальне здійснення, що не впливає на визначення меж самозахисту і порядку відповідальності.

При перевищенні меж відмови від зобов'язання, як способу неюрисдикційного захисту відповідальність також виключається при втраті інтересу кредитора до зобов'язання. Ця підстава може бути застосована у разі прострочення боржника.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що виявляється у визначенні особливостей правового механізму відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту, а також обставин, що виключають відповідальність за перевищення меж їх використання, з метою формування науково обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню вітчизняного законодавства у цій сфері. Найбільш важливі серед них наступні:

1. В сучасній юридичній літературі самозахист розглядається з трьох позицій, а саме: як елемент суб'єктивного права, правомірна дія та як спосіб захисту. В результаті дослідження встановлено, що самозахист є діями фактичного та/або юридичного характеру, спрямованими на припинення правопорушення, усунення реальної загрози його вчинення або ліквідацію наслідків, що вчиняються власними зусиллями управненої на їх здійснення особи стосовно належного їй суб'єктивного цивільного

права чи законного інтересу (у відносних або абсолютних правовідносинах) або суб'єктивних цивільних прав чи законних інтересів інших учасників цивільних правовідносин (у абсолютних правовідносинах) та мають визначені межі вчинення за порушення яких настає цивільно-правова відповідальність, зокрема у формі відшкодування завданої шкоди. При цьому правом на самозахист є забезпечена можливість учасника правовідносин вчиняти таку дію. Спосіб самозахисту позначає порядок реалізації права на самозахист і порядок вчинення відповідного діяння.

2. Об'єктом самозахисту можуть виступати не лише суб'єктивні права учасників майнового обороту, а й їх законні інтереси. Зокрема, інтереси можуть бути об'єктом самозахисту в тому випадку, коли йдеться про безхазяйні речі стосовно яких у учасників обороту відсутні суб'єктивні права, однак наявні законні інтереси в частині їх набуття.

3. У сфері використання способів самозахисту розмежовуються його ознаки і умови правомірності. З позицій ознак самозахист характеризується підставою його вчинення, суб'єктом та об'єктом захисту, суб'єктивним ставлення суб'єкта до вчинюваного діяння, характером вчинюваного діяння, а також здатністю бути оскарженим в юрисдикційному порядку, в той час як правомірність самозахисту визначається допустимістю способів, співрозмірністю самозахисту і правопорушення (реальної загрози його вчинення) й можливістю неявного перевищення меж самозахисту.

4. Відшкодування шкоди, що завдається учаснику правовідносин способами самозахисту, може забезпечуватися двома правовими конструкціями – зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, і зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. Загальною правовою моделлю є перша правова конструкція, яка використовується у всіх випадках, крім дій в стані крайньої необхідності, що виникли внаслідок подій.

5. Самозахист реалізовується шляхом приватноправового примусу і передбачає в якості результату припинення порушення цивільних прав і законних інтересів учасника правовідносин або усунення реальної загрози такого порушення. Відновлення порушених прав способами самозахисту хоча і є реальним, однак, як правило, відбувається внаслідок реалізації юрисдикційних способів захисту.

6. Вбачається за необхідне на рівні положень цивільного законодавства України запровадити правило, за яким наслідки дій у стані крайньої необхідності, якщо такий стан виник як результат дій певного суб'єкта, переноситься на такого суб'єкта, а при перевищенні меж

самозахисту розподіляється між ним і заподіювачем шкоди. У тому випадку, якщо стан крайньої необхідності виник в результаті події, обов'язок відшкодування шкоди повинен поширюватися в рівних частках на всіх учасників правовідносин, а розмір перевищення меж - покладатися для відшкодування на заподіювача.

7. Межею використання притримання як способу самозахисту є право на звернення стягнення на його предмет кредитором, яке може бути здійснено за умови, що сума понесеної кредитором шкоди максимально наблизиться до вартості предмету притримання. У зв'язку з цим притримання матиме правомірний характер, якщо при зверненні стягнення понесена кредитором шкода дорівнюватиме вартості предмету притримання, буде вищою за таку вартість або неявно меншою.

8. При визначенні розміру шкоди, що підлягає відшкодуванню у разі перевищення особою меж самозахисту у формі реалізації права притримання, необхідно виходити з того, що в суму шкоди, що завдається боржником кредитором враховуються всі види майнових і немайнових втрат в той час як шкода, що завдається кредитором боржнику у зв'язку зі здійсненням притримання речі, не враховуються при визначенні співрозмірності самозахисту правопорушенню і підлягає відшкодуванню лише у випадку перевищення меж самозахисту.

9. У правовідносинах з реалізації права на односторонню відмову від зобов'язання як протидію цивільному правопорушенню необхідно виходити з конструкції відшкодування неправомірно завданої шкоди. У зв'язку з цим обов'язок з відшкодування шкоди має покладатися на відповідного суб'єкта у випадку, якщо завдана такою відмовою шкода, є явно більшою за ту, що відвертається.

10. В якості способу охорони цивільних прав і законних інтересів можуть використовуватися спеціальні засоби (прилади, обладнання) активної (уражуючої) або пасивної (запірної, сигналізаційної) дії. Спрацювання таких засобів, якщо ними заподіюється шкода іншим учасникам правовідносин, має прирівнюватися до використання способів самозахисту проти правопорушення фактичного характеру (якщо таке правопорушення мало місце), а співрозмірність шкоди і порядок її відшкодування визначатися, виходячи із загальних засад самозахисту.

11. Цивільна відповідальність при використанні способів самозахисту в залежності від виду таких способів виключається випадком, непереборною силою, умислом потерпілого та втратою інтересу учасника правовідносин до зобов'язання.

12. Для створення належних умов щодо запровадження єдиної практики правозастосування у справах щодо заподіяння шкоди при

використанні способів самозахисту необхідно внести зміни до наступних положень ЦК України:

1) в частині другій статті 1169 слова: «протиправну дію» замінити словами «протиправне діяння, у розмірі перевищення меж самозахисту».

2) в частині другій статті 594 ЦК України після слова: «кредитора» доповнити словами: «зокрема ті, що виникли внаслідок вчинення цивільного правопорушення боржником».

3) в частині першій статті 1171 ЦК України слова: «в інтересах якої вона діяла» виключити, після слів: «зворотну вимогу до особи» доповнити словами: «яка створила стан крайньої необхідності, в розмірі шкоди, завданої в межах самозахисту».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ляшевська Л. І. Підстави та умови виникнення відповідальності за заподіяння шкоди, завданої особою у разі здійснення самозахисту / Л. І. Ляшевська // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія Право. – 2014. – № 1106. – Вип. 17. – С. 235 – 240.

2. Ляшевська Л. І. Особливості зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої особою в разі здійснення нею права на самозахист / Л. І. Ляшевська // Пробл. законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 264 – 271.

3. Ляшевська Л. І. Загальні умови застосування і підстави звільнення від відповідальності за шкоду, завдану при здійсненні самозахисту / Л. І. Ляшевська // Пробл. законності. – 2014. – Вип. 125. – С. 110 – 118.

4. Ляшевская Л. Удержание и самозащита в контексте ответственности за нанесенный в ходе их осуществления имущественный вред / Л. Ляшевская // *Legea și viața*. – 2014. – № 9/2 (237). – С. 75 – 79.

5. Ляшевська Л. Загальна характеристика механізму відшкодування шкоди, завданої особою в стані крайньої необхідності / Л. Ляшевська // Юрид. вісн. – 2014. – № 5. – С. 227 – 232.

6. Ляшевська Л. І. Підстави виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, що завдана при здійсненні самозахисту / Л. І. Ляшевська // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. – 2015. – Вип. 33. – Т. 1. – С. 135 – 137.

7. Ляшевська Л. І. Співвідношення понять шкода та збитки / Л. І. Ляшевська // Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку : матеріали міжн. наук.- практ. конф. (м. Львів, 24 – 25 жовтня 2014 року). – Львів, 2014. – С. 91 – 94.

8. Ляшевська Л. І. Характеристика загальних умов виникнення відповідальності за заподіяння шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист / Л. І. Ляшевська // Проблеми цивільного права і процесу : матеріали наук.- практи. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 07 червня 2014 року), Харків, 2014. – С. 374 – 376.

9. Ляшевська Л. І. Притримання як універсальний спосіб самозахисту цивільних прав / Л. І. Ляшевська // Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності : матеріали міжн. наук.- практи. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 – 22 серпня 2015 року). – Дніпропетровськ, 2015. – С. 41 – 45.

10. Ляшевська Л. І. Зарахування зустрічних однорідних вимог як обставина, що звільняє від цивільно-правової відповідальності при перевищенні меж самозахисту / Л. І. Ляшевська // Přední vědecké novinky – 2015 : materiály XI mezinárodní vědecko-praktická konference (Praha, 27 srpna – 05 září 2015 roku). – Praha, 2015. – S. 12 – 14.

11. Ляшевська Л. І. Випадок як підстава, що виключає цивільну відповідальність при використанні способів неюрисдикційного захисту / Л. І. Ляшевська // Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства : матеріали міжн.- практи. конф. (м. Харків, 04 – 05 вересня 2015 року). – Харків, 2015. – С. 17 – 21.

АНОТАЦІЯ

Ляшевська Л.І. Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої особою при реалізації права на самозахист цивільних прав і законних інтересів.

Аналізується природа самозахисту як неюрисдикційної форми захисту цивільних прав і законних інтересів, визначаються ознаки самозахисту і способи його реалізації. Встановлюються умови і підстави відшкодування шкоди, завданої використанням способів самозахисту. На підставі норм законодавства і наукових положень автор формує

пропозиції з вирішення питань щодо відшкодування шкоди, завданої використанням таких способів самозахисту як необхідна оборона, дії у стані крайньої необхідності, притримання речі, відмова від зобов'язання в односторонньому порядку. Досліджуються обставини, що виключають цивільно-правову відповідальність за заподіяння шкоди використанням способів самозахисту.

Ключові слова: самозахист, неюрисдикційний захист, необхідна оборона, крайня необхідність, притримання, відмова від зобов'язання, відшкодування шкоди.

АННОТАЦІЯ

Ляшевская Л.И. Возмещение вреда, причиненного лицом при совершении им права на самозащиту. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию юридических механизмов возмещения вреда, причиненного лицом при реализации права на самозащиту гражданских прав и законных интересов.

На основании проведенного исследования автор формирует вывод о том, что в современной юридической литературе самозащита рассматривается через право (возможность) на защиту, через действие (деятельность), а также через способы (меры, средства) защиты. При этом находит подтверждение позиция, что содержание самозащиты раскрывается в равной степени всеми обозначенными подходами в связи с чем самозащита является одновременно и действием (деянием) и правом на его совершение и способом реализации. Приводятся дополнительные аргументы в пользу рассмотрения самозащиты как деяния не только фактического, но и юридического характера. Проводится разграничение между признаками самозащиты и условиями ее правомерности.

В диссертации определяются способы самозащиты, правовые модели возмещения вреда, причиненного реализацией самозащиты, а также условия правомерности самозащиты гражданских прав. Автор формирует вывод о том, что возмещения вреда, причиненного участнику гражданских правоотношений способами самозащиты, может обеспечиваться двумя правовыми конструкциями: обязательством по

возмещению вреда, причиненного правонарушением и обязательством по возмещению вреда, причиненного правомерным деянием. Первая конструкция может быть использована при причинении вреда всеми способами самозащиты, кроме действий в состоянии крайней необходимости при условии, что такое состояние возникло вследствие юридических фактов – событий в связи с чем необходимо применять комбинированный подход их двух приведенных моделей правоотношений.

Исследуются основания, условия и порядок использования таких способов самозащиты гражданских прав и законных интересов как необходимая оборона, действия в состоянии крайней необходимости, удержание и отказ от обязательства в одностороннем порядке. Научному анализу подданы условия и порядок возмещения вреда, причиненного способами самозащиты, а также обстоятельства, которые исключают ответственность за его причинение.

Ключевые слова: самозащита, неюрисдикционная защита, необходимая оборона, крайняя необходимость, удержание, отказ от обязательства, возмещение вреда.

ANNOTATION

Lyashevskya L.I. Compensation for damage caused by realization of right on self-defense – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to research of legal mechanisms of compensation for damage caused by realization of right on self-defense of civil rights and legal interests.

Legal nature of self-defense as non-jurisdictional form of defense of civil rights and legal interests is analyzed; signs of self-defense and its means are determined. The author researches grounds and conditions for compensation for damage caused by self-defense means. On the basis of legal provisions and scientific theses the author makes proposals for solution of an issue of compensation for damage caused by implementation of such self-defense means as necessary defense, emergency actions, adherence of an object and unilateral refusal from deal. Circumstances for excluding civil legal responsibility for damage caused by self-defense are researched.

Keywords: self-defense, non-jurisdictional defense, necessary defense, emergency actions, adherence of an object, unilateral refusal from deal, compensation for damage.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Надьон В.В.

Підписано до друку _____.____.2016 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77